

Огієвська Р. Вулик-дуплянка з фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця»

У статті йде мова про унікальний вулик-дуплянку з фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця», який за переказами походить з пасіки відомого бджоляра Петра Івановича Прокоповича. Джерелом до написання стали історичні матеріали та спогади старожилів.

Ключові слова: вулик-дуплянка, герб, Петро Іванович Прокопович, народний музей, Микола Гнатович Яременко, пасіка.

Огиевская Р. Улей-дуплянка из фондовой коллекции НИКЗ «Гетманская столиця»

В статье идет речь об уникальном улье-дуплянке из фондовой коллекции заповедника «Гетманская столиця», который, по преданию, происходит с пасеки известного пчеловода Петра Ивановича Прокоповича. Источником для написания стали исторические материалы и воспоминания старожилов.

Ключевые слова: улей-дуплянка, герб, Петр Иванович Прокопович, народный музей, Николай Игнатьевич Яременко, пасека.

Ohiyevska R. The beehive-duplyanka from the funds collection of NHCR «The Hetman's Capital»

The article tells about the unique object – the beehive-duplyanka from the funds collection of NHCR «The Hetman's Capital». According to the legends this beehive origins from the apiary of famous beekeeper Petro Ivanovych Prokopovych. The work was written on the basis of the historical documents and the memories of old residents.

Key words: beehive-duplyanka, coat-of-arms, Petro Ivanovych Prokopovych, folk museum, Mykola Gnatovych Yaremenko, apiary.

[надійшло до редакції: 07.10.2014 р.]

УДК 903.02(477.41)«10/13»

Андрій ОЛЕНИЧ
(Вишгород)

Сировина гончарного виробництва з ремісничого посаду давньоруського Вишгорода

Пропри те, що археологічна кераміка визнана більшістю науковців як основне і потужне джерело пізнання історичної минувшини, а також джерело впевненого датування археологічних комплексів, багато в чому всебічне її вивчення ще справа майбутнього. Зокрема надзвичайно цікавим є вивчення гончарної сировини, комплексний підхід до нього дозволяє наблизитися до вирішення складних і дискусійних питань прив'язки гончарної продукції до конкретних виробничих центрів, районів тощо. Так для прикладу, цікавими в даному плані, були дослідження давньоруського поселення в с. Автуничі (Городнянського району Чернігівської обл.), котрі дали можливість прослідкувати більшість етапів виробництва посуду на пам'ятці сільського типу [1]. Починаючи від глиняної копанки закінчуючи горном для випалу.

Серед пам'яток Середнього Подніпров'я окремо слід виділити посад давньоруського Вишгорода, котрий має неабияке значення. Відкрити тут виробничі комплекси давньоруських гончарів відкривають широкі можливості для вивчення цієї галузі ремесла. Гонча-

рна частина посаду, що існувала тут у X–XII- ст., також відома як «Гончарний центр» та урочище «Гончарі», був відкритий В.Й. Довженком [2]. У 1990 р. частина урочища була досліджена кооперативом «Археолог» [3]. У ході цих досліджень удалося прослідкувати безліч виробничих горнів, окремі майстерні із залишками сировини, житла гончарів. Зібрана багата колекція кераміки, частина з котрої має прив'язку до конкретних виробничих комплексів і її місцеве виробництво не викладає сумніву. Значна частин нині зберігається у фондах Вишгородського історико-культурна заповідника. Таким чином, аналіз кераміки з вишгородського посаду дає можливість прослідкувати традицій приготування гончарної сировини в даному регіоні в давньоруський час.

Аналізуючи гончарну сировину слід розуміти сам процес її підготовки. Він є початковим етапом виготовлення керамічної продукції. Відомий дослідник даної галузі А.А. Бобринський розподіляє етапи виробництва гончарного посуду наступним чином: Стадія 1 – підготовча, стадія 2 – створювальна, 3 – закріплююча. Перша стадія розподіляється на: відбір сировини, її добування, і підготовка формувальної маси. Друга зокрема: виготовлення «начину», створення порожнистого тіла, надання форми, обробка поверхні. Третя стадія: повітряне висушування, термічне висушування, обпалення, обробка поверхні (хімічна) [4].

Великий пласт інформації про підготовку глини з різних родовищ був зібраний в процесі етнографічного вивчення українського гончарства XIX–XX ст. Зазвичай гончарі копали глину вручну, відкритим способом, на незначному віддаленні від місця проживання (поселення). Також гончарі надавали перевагу змішуванню кількох сортів глини в різних пропорціях. Так, на Волині зафіксовані випадки коли гончарі для виготовлення посуду використовували суміш глини взятої в різних селах [5]. Така варіативність, перш за все, викликана різними властивостями глин в залежності від їх геологічного та географічного походження. Вони варіюються в залежності дії на них безлічі чинників, зокрема кліматичних. За геологічним походженням глину можна поділити на дві групи – первинну та осадову. Другий тип є найбільш поширений. Такий тип глини внаслідок ерозійних і делювіальних факторів (вивітрювання та дія ґрунтових вод) забруднена фрагментами іншої геологічної породи – іонами. Забрудненість глини іонами варіюється залежно від конкретного родовища, зазвичай це домішки гіпсу, шпату, лімоніту. Розмір фракцій і ступінь забрудненості теж може бути варіативним [6].

Сільські гончарі XIX–XX ст., зазвичай очищали глиняний розчин тільки від великих фракцій іонів, а також залишків кореневої системи що потрапляли в глину. Значна частина домішок в результаті лишалися в тісті та потрапляли в стінки виробів. Наступним етапом було «заквашення» глини у воді – масу деякий час замішували, а потім заливали в ємність і чекали поки вона «підтугне» до консистенції придатної для виготовлення посуду [7].

Ймовірно в давньоруський час робота з підготовкою гончарної сировини особливо не відрізнялась від етнографічно зафіксованої. Археологічні джерела також свідчать про значні органічні домішки в тісті давньоруського посуду. Це підтверджують деякі результати отримані при дослідження кераміки з Гньоздовського могильника [8]. Про стійку гончарну традицію використання сумішей глини писав також А.А. Бобринський [9]. Схожі традиції рецептури гончарної маси можна прослідкувати також на прикладі археологічного матеріалу з вишгородського посаду. Аналіз керамічної сировини

може бути проведений за найбільшим і наймасовішим джерелом – це залишки випаленого посуду знайдених в горнах, і котрі скоріше за все є браком виробництва. Ці фрагменти мають конкретну прив'язку, одначе слід враховувати, що термічна обробка значно змінила колір черепка. Для аналізу гончарної сировини було відібрано матеріал знайдений в двох горнах № 133 і № 139. Обидва цих горна автор дослідження впевнено відніс до комплексів XI ст. [10].

Керамічні зразки з горну № 133 мають досить однорідний характер. У цілому, всю масу (125 шт.) можна поділити на кілька груп. До першої слід віднести фрагменти кераміки білого та біло-рожевого кольору (36 шт.). Зовні вони практично не відрізняються один від одного. Біло-рожеві, здебільшого, мають трьохшаровий черепок у зламі, завдяки цьому добре видно характер вихідного тіста – це грубо розмішена маса з двох глин світлої та червоної, розведеної до рожевого стану. В цілому маса замішана досить недбало за рахунок чого добре помітні розводи глини двох кольорі. Як у суцільно білих, так і в біло-рожевих фрагментах добре помітні фракції лімоніту, що ймовірно входив до складу червоної осадової глини використаної в розчині. В розчині також добре помітні фракції піску які збіднювали тісто. Деякі фрагменти містять сліди червонувато-жовтих розводів на поверхні. Присутність у тісті оксидів заліза (лімонітів) фіксована й на інших пам'ятках, наприклад у гончарному горні XI ст. з поселення Григорівка. В тісті виробів знайдених в горні оксиди поєднувалися з жорствою, і трактовані автором в якості збіднювача [11].

Наступна група (67 шт.) відрізняється від іншої більш виразним кольором. Він має рожево-кремові або насичено рожеві відтінки. На поверхні колір плямистий, одначе близький до рожевого; на деяких зразках злам аналогічний до попередньої білої серії – рожевий зі слідами поганого промішування двох сортів глини. Зустрічається кілька фрагментів однорідного кольору без явних ознак суміші, крім включень лімоніту. На всіх інших зразках такі включення теж добре прослідковуються. В якості збіднювача традиційно використано пісок. Ймовірно дана серія посуду виготовлена з суміші аналогічної до першої, в склад котрої входила світла каолінова глина, а також червона осадова забруднена лімонітами. Варіації в кольорі скоріше за все викликані різницею температурної дії.

Невелика група фрагментів (6 шт.), що трапилася в горні має сильно закопчену поверхню. Ймовірно ці зразки належали кухонним горщикам, які досить довгий час використовувалися в побуті та потрапили до комплексу горну випадково.

Остання група фрагментів (16 шт.) не піддається бажаному візуальному аналізу. Колір варіюється в межах різних відтінків брунатного. На багатьох помітні сліди багаторазової термічної дії. Ймовірно, ці фрагменти пережили в топковій камері кілька випалів, що суттєво позначилося на їх стадії збереження. В тісті цих виробів також добре помітний пісок, а також поодинокі включення фракцій лімоніту. Слід припустити, що ці фрагменти гончарною масою не відрізнялися від попередніх.

Уся кераміка з горну має добре помітні – як на поверхні, так і в зламі – сліди піску, використаного в якості збіднювача, а також порожнисті плямки, що лишилися внаслідок вигорання органічних решток.

Матеріали отримані з горну № 139, в цілому, слабо відрізняються від горну № 133. Тут зібрано 122 керамічних фрагменти. Вироби також можна поділити на три групи: білі, біло-рожеві (23), рожеві (61), насичено рожевого кольору (2) брунатні-перепалені (36).

Основні відмінності полягають в майже повній відсутності фрагментів вираженого білого кольору. Майже на всіх присутні плями жовтого кольору. Характер керамічної маси традиційний. Є зразки що мають відтінки близькі до жовто-рожевого, також неоднорідні і плямисті. Серед всієї маси тільки два зразки мали однорідний колір. Візуальний аналіз дає підстави припустити пропорційність різних сортів глин порушена на користь осадової червоної глини в даних двох зразках. Усі інші фрагменти з горну виготовлені з традиційної маси. Плямистість поверхні також характерна і для матеріалів вищезгаданого горну з Григорівки, і можливо пов'язана з температурними коливаннями в середині камери горну [12].

У цілому, керамічний матеріал гончарних майстерень літописного Вишгорода свідчить про використання традиційної рецептури гончарної маси: глина, пісок, органічні домішки. Використання суміші двох глин для отримання сировини потрібних технічних властивостей теж знаходить аналогії як серед археологічних, так і етнографічних джерел. У якості такої сировини вишгородські гончарі використовували суміш двох глин, ймовірно з різних родовищ – світлої каолінової та червоної осадової з іонами лімоніту. Ознаки такої рецептури добре прослідковуються на базі матеріалу з виробничих комплексів, котрі не викликають особливих суперечностей, що до місцевого виробництва посуду. На прикладі вишгородських майстерень можна констатувати, що глиняна маса готувалася досить недбало, погано промшана й має значні природні включення. Таким чином, подібна рецептура глиняної маси може служити своєрідним маркером вишгородської кераміки. Подальше вивчення котрої суттєво розширює наше уявлення про характер давньоруського гончарного виробництва.

Джерела та література

1. Південноруське село IX–XIII ст. (нові пам'ятки матеріальної культури). – К., 1997. – С. 49.
2. *Довженко В.Й.* Огляд археологічного вивчення древнього Вишгорода за 1934–1937 рр. // Археологія. Т. 3. – К., 1950 – С. 67–92.
3. *Чабай В.П., Евтушенко А.И., Степанчук В.Н.* Отчет о раскопках Дрогожицкого отряда Вышгородской экспедиции НПК «Археолог» в урочище «Гончары» в г. Вышгороде в 1990 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України, 1990 р.
4. *Бобринский А.А.* Гончарство Восточной Европы. – М., 1978 – С. 14.
5. *Істоміна Г.В.* Мистецтво народної кераміки Волині другої половини XIX–XX століть. – Рівне : Волинські обереги, 2009. – С. 69.
6. *Міло Ж.* Геологія глин. – Л. : «Недра», 1968. – С. 241.
7. *Істоміна Г.В.* Вказана праця. – С. 71.
8. *Шарганова О.Л.* Сырье и формовочные массы из круговой керамики из Гнездовского могильника // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2011. – № 1 (45). – С. 43–49.
9. *Бобринский А.А.* Вказана праця. – С. 70.
10. *Чабай В.П., Евтушенко А.И., Степанчук В.Н.* Вказана праця.
11. *Петрашенко В.А.* Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка). – К., 2005. – С. 129.
12. Там само.

Оленич А. Сировина гончарного виробництва з ремісничого посаду давньоруського Вишгорода

У статті на підставі візуального аналізу робиться спроба охарактеризувати гончарну сировину вишгородського ремісничого посаду, на базі колекцій кераміки з двох горнів досліджених у 1990 р. **Ключові слова:** гончарна сировина, кераміка, давньоруський Вишгород.

Оленіч А. Сырье гончарного производства ремесленного посада древнерусского Вышгорода
В статье на основании визуального анализа делается попытка охарактеризовать гончарное сырье вышгородского ремесленного посада, на основании коллекций керамики из двух горнов, исследованных в 1990 г.

Ключевые слова: гончарное сырье, керамика, древнерусский Вышгород.

Olenych A. Potter's raw material from Old Russ Vyshhorod

This paper focuses on attempt describe visual analysis potter's raw material from Old Russ Vyshhorod. Study based on archaeological excavations in 1990.

Key words: raw pottery, ceramics, Old Russ Vyshhorod.

[надійшло до редакції: 30.09.2014 р.]

УДК 688.721.2+394.26(477.41)

Наталія РЕВЕГА
(Переяслав)

Використання ляльки-мотанки у масових заходах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Одні відвідувачі розглядають музей як одне з місць відпочинку, інші – відвідують заради цікавості. Також є відвідувачі, які відвідують музеї для отримання знань і навичок з народних ремесел.

На даному етапі дуже важливим є запровадження нових методів роботи з відвідувачами, особливо з дітьми та молоддю. Надзвичайно актуальним у наш час є завдання відновлення народних звичаїв і традицій українського народу, а масові заходи музеїв – це одне з місць його відтворення.

Для того щоб музейні заходи користувалися попитом серед відвідувачів, вони мають бути детально продумані (враховуючи різні вікові категорії відвідувачів) і відкритими до живих проявів народного мистецтва. Особливу увагу необхідно зосередити на тому, щоб не дати загинути промислам, які були притаманні нашим предкам. Серед великої спадщини українського народу важливе місце належить народній ляльці. Народна лялька є одним із найдавніших символів української культури. Поряд із рушником, лялька виконувала важливу функцію – оберегу.

Сьогодні серед розмаїття сучасних ляльок народні ляльки користуються великим попитом серед людей. Одні купують їх як сувенір, інші – як іграшку для дитини, а де-хто тримає мотанку як оберег. Саме тому в наші дні вони стають все більш і більш популярними. З лялькою-мотанкою пов'язано багато обрядів і традицій. Ляльки робили зовсім маленькими і дуже великими, їх як спалювали (інколи топили), так і все життя берегли. Це величезна частина побутової культури.

Звісно, ми не можемо стверджувати, що Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав») перший став використовувати народну ляльку в організації та проведенні масових заходів. Багато культурно-масових закладів проводять майстер-класи з виготовлення ляльки-мотанки, на святах у НІЕЗ